

СЛОВО ПИСЬМЕННИКА

УДК 81'38

Валентина Гончар

ДУХ МУСИТЬ МАТИ СВІЙ СУВЕРЕНІТЕТ (СПОМИНИ ПРО МОВНИЙ СВІТ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА)

Олесь Гончар жив і творив у повній гармонії з рідною природою. Він дуже любив наше споришеве подвір'я, він майже щоранку, коли бував удома, а не в роз'їздах, виходив на росяний спориш і бродив по його прохолодній росі, в такий спосіб загартовуючись від застуди.

Любив Олесь брати на плечі доньку, коли була маленькою, а згодом і сина, виходили ми на край нашого городу й дивилися на призахідне сідаюче сонце, на багрянисті розводи неба, вслухаючись у співи довколишні то десь на Дишуківці, то на Куточку, а Ломівка тоді ще співала, і ці співи любив слухати Олесь. Любов до всього живого, до України, до землі супроводжувала його все життя. Це був той світ, який сповнював його силами, творчим натхненням, допомагав сповна розкривати талант і потенціал рідної мови.

У будь-яких обставинах Олесь чітко виявляв свою послідовну громадянську позицію, цікавився літературним життям країни, переймався негараздами і щиро радів новим перемогам. Він часто ділився враженнями від прочитаних творів українських письменників, дуже захоплювався мовою Ю. Яновського і О. Довженка і казав: «А якими зернистими, повноголосими словами пишуть Яновський і Довженко... Це тобі не якісь писульки-кривульки...».

Митець відчував постійний тиск радянської тоталітарної системи і завжди шукав можливі методи протидії. Саме завдяки таким мовним особистостям в усі часи вдалося зберегти неперервну українську літературну традицію, зберегти і розвивати літературну мову. Небачений негативний резонанс викликала поява його роману «Собор». Олесь писав у щоденниках: «Розправа не забарилась прийти. Вона вже вчинена. Від сьогодні я вже не член ЦК. Виступом проти репресій накликав репресії на себе... Ці люди знають лише один спосіб розмови з тими, хто має на якісь речі свою думку і хоче відстоювати її... Може, це навіть і не вся помста, не вся ще лють вилилась. Але ж іншого виходу в мене не було. Хай уже, аніж жити з розтоптаним сумлінням. Хочу дивитись чистими очима в вічі дітям своїм і друзям».

У таких умовах творити і не зрадити своїм переконанням було надзвичайно складно, Олесь часто казав: «Доводиться виборювати кожен день творчого життя. Навіть якщо йдуть на тебе гори, цілі буруни брехні й цинізму – мусиш вистоювати. Інакше не можна. Дух мусить мати свій суверенітет».

Як мені здається, виявляючи дипломатичний хист, Олесь намагався обрати той можливий варіант стосунків із високопосадовцями, варіант співіснування з системою, щоб бути корисним своєю працею для України. Ішов навіть інколи на приниження, коли знав, що можна щось зробити для людей, когось захистити, скажімо, з літераторів, з тих, хто потрапляв у скруту... Він розумів, що скільки не бийся, а лобом систему не проб'єш... Тому він не йшов прямо на уражену сказом собаку, він її обходив стороною... Тим більше він ніколи не забував, що полон тоді розцінювався як злочин... Внутрішній конфлікт із владою не зникав ніколи.

Уже за часів незалежності дехто йому закидав: треба, мовляв, було активно боротися, а не залишатися членом ЦК...

А якби всіх загнали в Гулаг, усіх, кому дорога Україна, хто б знав, що є на світі така країна? От і писав Олесь, що «боролися й ті, що були за дротом, і ті, хто чинив опір системі тут!» – коли треба було навіть принижуватись, шукати будь-яких способів, щоб зупинити загрозу смертельну – нищення

мови, стримати великодержавне руйнування української нації».

У той час, коли в пресі втовкмачували в голови всім про злиття націй, про те, що національні культури занепадають, Олесь Гончар у своєму виступі підтримував розвиток національних культур, нарікав на тих апаратчиків, компартійних ідеологів, цензорів, які нав'язують письменникам свою лінію, втручаються в літературний процес. В одній із доповідей на тому місці, де Гончар говорив про людину-невидимку з червоним олівцем у руці, тобто цензора, зал вибухнув оплесками, аж охоронці в зал всі збіглися, перелякані ними... Та ще й по бюрократах пройшовся, по «чавунних догматиках» із примітивним розумом, по кар'єристах, що трусяться за своє крісло...

Отаким він був комуністом з явними розходженнями із вказівками партії. Керівне ядро партії – за злиття націй і про «единую общность советских людей», а він – про розвиток національних культур і їхніх мов. Це ж «не в ногу з партією, відхід у минуле, назад до свиток та шароварів».

Виступаючи на зібраннях завжди говорив схвильовано, глибоко переймався долею кожного твору, кожної постаті, правдиво викладав те, що бриніло в його серці. Згодом у щоденниках згадував: «Не приховую: справді маю почуття гордості з того, що випало мені ось багато вже літ працювати у великій літературі українського народу».

На думку письменника, шлях нашої літератури пролягав через віки, вона було живим голосом і совістю народу впродовж її історії, сповненої такого драматизму. Не раз щербились шаблі і списи ламались. І якщо народ вистояв, оборонив себе від понищення, то зробив це не так зброєю мілітаризму, як силою духу свого, невичерпним творчим потенціалом, витворюванням художніх цінностей, що їх сьогодні з подивом відкриває для себе весь світ. Це я вважаю явищем феноменальним: не так меч, як творчий геній народний втримав народ як націю, як спільноту духовну. Від Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки нам, радянським письменникам, залишені найвищі взірці самовідданого служіння своєму народові, справі вселюдського прогресу.

Вже якось говорив і знову дозволю собі повторити: інтелігенція – це нервові волокна нації, що проймають увесь організм і живуть лише в єдності з ним, і його життя теж не уявити без них. Творчість митця, людини інтелектуальної праці, виростає з самого духовного ества народу, його ж природою визначається і характер кожної творчої індивідуальності. І сама поетика, річ, здавалось би, цілком суб'єктивна, неминуче зумовлюється духовним кліматом народного життя».

Часто митець роздумував про те, якою була б доля мовної особистості в умовах свободи і державності України і наголошував: «Більше доброзичливості, освіченості, культури, більше довір'я в ставленні до людини і до мистецтва – ось чого треба, щоб література розвивалася нормально».

Усе життя Олеса Гончара супроводжувало глибоке почуття відповідальності за кожне вписане в історію української мови слово. Роздумуючи над літературними тенденціями і звершеннями, він писав: «Праця наша вся в шуканнях, у неспокої, у прагненні сягнути вершин досконалості. Мабуть, упродовж цілого життя людина має продиратися, мов крізь хащі, до тих конечних істин, що мусять їй відкритися, як відкривається раптом вічне диво сонця, святість землі, мова художнього шедевра і мудрість кожної травинки; до істин, що постають, як пізнання людського в людях, як щастя творення, щастя жити у найповнішій згоді з своїми переконаннями, з власним сумлінням, в гармонійній відповідності слова і вчинку».

Письменник переймався майбутнім української літератури, українського слова, української державності. Його непокоїли проблеми збереження національної ідентичності, традицій, мови. Вдома на ці теми часто відбувалися дискусії. Обговорюючи книгу Єфремова «Час бика», Олесь казав:

– Не можу уявити англійця, який би відмовився від Шекспіра. Мені здається, що в майбутньої людини мусить загостритися почуття до мови, до своєї культури. Мова для загального спілкування буде вироблена, ну, скажімо, як

есперанто, але хіба вона буде витонченою, поетичною для душі, такою, як рідна...

– За тих обставин, коли людина в майбутньому зведеться до стандарту, тоді й мова уодноманітниться. Якщо ж людська особистість буде розвиватися шляхом всебічної гармонії, то тільки через рідну мову людина зможе виявити все багатство, всі нюанси думки.

Коли готувала до друку «Щоденники», прочитала в записках тих років болючі для мене Олесеві слова: «Я б хотів, щоб попів після мене був розсіяний над Україною, землею, яку я так любив, яка болітиме мені й після смерті».

Пошуки естетики слова, естетики життя супроводжували його все життя. Творчість була потребою його душі, його життям, він часто повторював:

– Життя все ж таки – мінорна штука. І скрашує його тільки праця. Дає смисл і красу. Щасливий буваю по-справжньому, коли працюю, коли дослухаюсь до стану своєї душі, до голосу совісті, долаючи диктат ідеологічних чинників...

Олесева душа завжди хилилась до тих, хто не хникав, не скнів, хто не жалівся, а бунтував, щоб змінити ситуацію на краще. Він умів сказати «ні», коли це суперечило його поглядам...

Він постійно відчував себе частинкою давньої української літературної традиції, відчував відповідальність перед історією і майбутнім духовним життям народу. Митець цінував у кожному письменникові патріотизм, відданість всебічному розвитку національної культури. Перечитуючи письменницьке листування, бачу, як він захоплювався ідеями і міркуваннями авторів:

– Вражає високий рівень їхніх думок. Послухай, що пише Коцюбинський Винниченкові: «...коли ви перейдете на російський ґрунт, то тільки собі на шкоду. Письменник (поет, белетрист) не може безкарно змінити мову: вона помститься»...

Дбав Олесь Гончар про культуру мови не лише митців, а й публіцистів, державних службовців, громадських діячів, і після розмови з ними зауважував:

«— Хіба не варто висміювати калькування, оте недбальство в мові громадян? Як часто ще можна зустрічати словесні перла на зразок того, коли вчителька вибачається, телефонуючи:

— Прошу вибачення, що я вас хвилюю цим дзвінком... Тобто турбую...».

Все життя Олесь Гончар відчував протидію радянської державної ідеології, партійного керівництва, що уводило кожна мовну особистість у чіткі рамки, обмежувало митця у виборі теми, ідеї, мовних засобів. Тиск тоталітарної системи позначався на формуванні власної національної еліти, національної інтелігенції, яка б мала стати рушійною силою розвитку української державності. Він часто нарікав: «Якби було хоч маленьке заохочення з боку держави, була б своя інтелігенція. Якою сильною була б сьогодні наша культура, мова, якби не геноцид сталінщини та брежнєвщини, якби дано було змогу нормально розвивати українську духовність...».

Працюючи над упорядкуванням «Щоденників» письменника, що вийшли у трьох томах у видавництві «Веселка», я ніби пройшла той складний шлях із щасливими моментами, який випав на долю Олесь Гончара...

Ніби побувала з ним у тих екзотичних краях чи в мальовничих куточках України, де опинявся письменник, спілкувався з тими талановитими людьми, з якими він зустрічався, поринула в неповторний лад його думок і переживань, у той світ, в якому він жив, трохи тепер відкритіший для стороннього ока. А також почула в записях добрі, несподівані слова, хоча й чуті в інших варіантах за життя, що додали сили для написання цих спогадів.

А найголовніше, може, що, проживши з ним поруч близько п'ятдесяти років, я доторкнулась хоч маленькою часткою до таїни творчості, даної йому Всевишнім, до того джерела, що живило його працю, давало енергію його думці й почуттям, силу втілити задумане в слово...

Хоча й раніше знала, а тепер реальніше, відчутніше усвідомила, що талант не кожному дається, що в ньому виявляється присутність Бога, - це дар Всевишнього обраним...

Життя з письменником привідкрило мені лише маленьку щілинку до таємниці творчості, до того незвичайного стану душі, коли вона здатна сягнути високо, мабуть, аж до межі між земним і божественним... Хіба кожному дано володіти чаром слова, а тим більше хвилювати й наснажувати цим словом серця людей? Кому вдасться хоч на трішечки опинитися на тій найкрайнішій точці земного й небесного, в того з'являється, мабуть, слово, що може ставати богонатхненним, коли воно набуває такої сили, що спроможне чи каменем лягати на серце, а чи променем добра й любові полегшити болі людські, зігріти, наснажити душу, щоб людина здатна була на совісні діла і вчинки...

Статтю отримано 19.02.2018

Петро Кононенко

ОЛЕСЬ ГОНЧАР І ПИТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

*Ну що б, здавалося, слова?
Слова та голос – більш нічого!
А серце б'ється, ожива, як їх почує:
Знаць, од Бога і голос той, і ті слова
ідуть меж люди!*

Тарас Шевченко

*Тануть сили. Розтану, відійду, як хмара дощова. Як улітку один
із коротких липневих твоїх снів, Україно...*

*Тільки б відійти з думкою, з певністю в душі: Україна є! Україна
буде!*

*... Не можна допустити, щоб загинула мова, бо то й загинув
народ. На цілий народ поменшало б людство і його культура.*

... Слово – подарунок Бога людині... народу...

Олесь Гончар

У 100-ліття Олександра Терентійовича (Олесь) Гончара ще гостріше відчуваємо: відійшов у Всесвіт легендарний українець («дякую Богові, що народився українцем»). Але хіба